

ERDEBİL TARİKATI'NDAN SAFEVİ DEVLETİ'NE SİYASALLAŞMA SÜRECİ VE MEŞRUIYET MESELESİ

Yılmaz KARADENİZ¹

Geliş:05.03.2019 / Kabul:30.06.2019

Öz

Sasani Devleti'nin Müslüman Araplar tarafından yenilgiye uğratılmasından sonra İran coğrafyasında kurulan devlet ve hanedanların meşruiyeti meselesi, üzerinde en çok araştırma yapılan mühim meselelerin başında gelmektedir. İslâmî dönem ile birlikte burada ortaya çıkan Tahiri, Saffari, Samani, Büveyhi, Gazneli, Selçuklu, Harezmşah, İlhanlı, Akkoyunlu, Karakoyunlu ve Timur devletlerinden sonra kurulan Safevi Devleti, tarikattan siyasallaşma sürecine doğru giderken meşruiyetini iki temel üzerine oturtmaya çalışmıştır. Siyasi meşruiyetini Kızılbaş Türkmenlerinin askeri gücünden istifade ederek gerçekleştirmiştir. Dinî meşruiyetini ise Sünni olan Erdebil Tarikatı'nın, Safiyüddin Erdebili'den sonra Şii'liğe ve siyasi hedeflere dönüşmesiyle birlikte bu mezhebe ve tarikat ehline dayandırmıştır. Şii mezhebi üzerine kurduğu devletin İran üzerine hâkim olması gerekliliğini, Sünni Osmanlı ve Özbeklerle mücadeleye bağlayarak halkı ve ulemayı yanına çekmiştir. Bu şekilde bir siyaset izleyerek milli bir vahdete gitmiştir. Sasani dönemindeki milli hisleri, Kızılbaşlar üzerinden telkin etmiş ve halkı bu şekilde yanına çekmiştir.

Anahtar Kelimeler: Erdebil Tarikatı, Safevi Devleti, Meşruiyet.

THE PROCESS OF POLITICIZATION AND THE ISSUE OF LEGITIMACY FROM THE SECT OF ERDEBİL TO THE SAFAVID STATE

Abstract

After the defeat of the Sassanid State by the Muslim Arabs, the issue of the legitimacy of the states and dynasties established in the geography of Iran is one of the most important matters of research. The Safavid Empire, which was established after the Islamic period, and the Tahiris, Safaris, Samanids, Buwayhids, Ghaznavids, Seljuks, Khwarazmshas, the Ilkhanids and the Timur states, tried to put the politicization process and legitimacy on two pillars. From the Sect of Erdebil to politicization towards the Safavid State, political legitimacy has been realized by utilizing the military power of Qizilbas Turkmen. The

¹ Doç. Dr., Amasya Üniversitesi, Fen-Edeb. Fak., Tarih Bölümü,
yilmazkaradeniz44@hotmail.com

religious legitimacy of the Erdebil Sect was Sunni, after Safiyuddin Erdebili With the transformation to Shi'ism and political goals; it was based on the cult of sect and sect. The fact that the state which he founded on the Shiite sect must have control over Iran, by linking the Sunni Ottomans and Uzbeks to the struggle, he has taken the people and the scholars to his side. In this way, he followed a politics way and went on to a national vow. The national feelings in the Sassanid period, the Qizilbash were inspired by this way he pulled the people.

Keywords: Erdebil Sect, Safavid State, Legitimacy.

Giriş

İran ve Anadolu'daki tasavvuf hareketlerinin büyük bir kısmı, Horasan menşeli olup buradan batıya doğru yayılmışlardır. Horasan, Safevi Devleti'nin temelini oluşturacak olan Erdebil Tarikatı öncesinde birçok sofi hareketin ve mutasavvıfın çıktığı bir bölge olarak tarihteki yerini almıştır. Emevi ve Abbasi dönemlerinde büyük öneme sahip olup değişik dini fırkaları, siyasi değişiklikleri ve hareketli içtimai yapısıyla önemli bir merkez haline gelmiştir. Horasan, Memun dönemi (813-833) haricinde, hilafetin uzaktaki kalbi olma özelliğini taşımış ve Abbasilerin ikinci payitahtı olmuştur (Şucaizend 1388: 38). Tasavvufi hareketlerin yanında birçok hanedan ve devlet de burada ortaya çıkmıştır.

Abbasi halifesi Memun, devlet merkezini Merv'den Bağdat'a taşıyınca şehir idaresini komutanlardan Tahir'e tevdi etmişti. Tahir, vefat etmeden önce halifenin ismini hutbelerden çıkartarak bağımsızlık emareleri göstermeye başlamıştı (Bosworth 1349: 158). Memun'dan sonra halife olan Mutasım, Horasan'ın idaresini Tahir'in ailesine bıraktıktan sonra yarı müstakil hale gelen Tahiri Devleti, Tahir'in oğlu Abdullah ile devam etti. Tahiriler, Bağdat Abbasi halifesine gönderdikleri yıllık vergiyi kestikten sonra Taberistan'daki Şii muhalifler ve Sistan'daki Saffari isyancılarıyla uğraşmışlardı (Şucaizend 1388: 39). Tahirilerin zayıflamasıyla birlikte Mazenderan, Fars ve Huzistan'a kadar olan bölgelere dağılan Saffarilerin başında bulunan Yakub, Bağdat Abbasi halifeliğine karşı kendi hanedanlığını kurmuştu. Ancak bunların yenilgiye uğratılmasından sonra hilafet merkezini tehdit eden bir güç olarak Samaniler tarih sahnesine çıkmışlardı. Maverünnehir'de Samani emiri olan Emir İsmail, halifeye tabi olduğu sırada Saffarilerin çıkartmış oldukları isyanın bastırılmasında görev almış ve daha sonra kendi hanedanlığını kurmuştu. Samanilerin İsmail döneminde Bağdat'taki Abbasi

halifeliğine bağılıkları devam etmiş, ancak bu defa Gaznelilerin Horasan'da ortaya çıkmasıyla birlikte tarih sahnesinden çekilmişlerdi (Neraşı 1363: 127).

Samani Devleti'nin emirlerinden ve Deylemilere mensup olan Ebu Şuca Büveyhi, Nasır döneminde devlete hizmet ederken üç oğlundan Ali Fars'ta, Hasan Rey'de ve Ahmed de Kirman'da etkili olup güneybatı İran'ı hâkimiyetlerine aldıktan sonra Bağdat'a kadar ulaşmışlardı. Bundan sonra Abbasi halifeliği yaklaşık yüz on yıl Şii Büveyhilerin nüfuzunda kalmıştı. Devletin işlerine sürekli müdahale ederek siyasi nüfuzlarını göstermeye başladıkları gibi İran'daki bütün hanedanlara da müdahale ediyorlardı. Bu durum, büyük Selçuklu Sultan'ı Tuğrul'un Bağdat'a gelmesine kadar devam etmişti (Şucaizend 1388: 39). Samanoğulları Devleti'nin ortadan kalkmasından sonra kurulan Gazneli Devleti, Horasan'dan Hindistan'a kadar olan bölgede hâkim olmuştu. Selçukluların 1040'da kazandığı Dandanakan Savaşı'ndan sonra Horasan ve daha sonra bütün İran'ın hâkimiyeti Oğuzların Kınık Boyu'na geçmişti. Büyük Selçuklu Devleti'nin kurucusu Tuğrul Bey, Bağdat'a gelerek Abbasi halifeliğini Büveyhi nüfuzundan kurtarmakla kalmamış, Abbasi halifesine sultanlığını da tasdik ettirmişti (Bosworth 1349: 180-182). Bundan sonra Selçuklu sultanlarının halifeye dini bağılılığı süreci başlamıştı (Tabataba 1373: 99). Böylece Selçuklu tahtının himayesi halifeye, halifenin emniyeti de Selçuklulara geçmişti (Şucaizend 1388: 40; Lambton, 1359: 23).

İran'da Selçuklu idaresinin devam ettiği sırada bölgeyi istila eden Moğollar, yaklaşık yüz kırk yıl hâkimiyetlerini devam ettirmişlerdir (Çelik 2014: 96-13). İran'daki Moğol hâkimiyetini üç ayrı döneme ayırmak mümkündür. Birincisini Cengiz'in bölgeyi istilası ve imparatorluğun şekil almasından Kubilay Han'a kadar olan dönem oluşturmaktadır. İkinci dönem, imparatorluğun zayıflayarak beş bölgede İlhanlı idaresinin kurulduğu dönemdir. Üçüncü dönem ise Moğol idaresinden sonra İlhanlı Devleti'nin kurulmasıdır. İran'ı istila eden Moğollar, mahalli hanedanları ve dini kurumları ortadan kaldırmışlardır. İkinci dönemde etkili olan Hülagu Han, 1258'de Bağdat'ı istila etmiş, İran'da fütuhâtı devam ettirerek İsmaili ve Abbasi isyanlarını bertaraf etmiştir (Tural 2017: 22-25). Başlangıçta din haricinde bir idare tarzı oluşturulmuşsa da bu dönemin sonlarında devlet işlerine din kuralları girmeye başlamıştır. Üçüncü dönemde, yani İlhanlı Devleti'nin kurulmasından sonra Moğol idarecilerinden Gazan Han, Olcaytu Han ve Ebu Said Han, halkın dinini kabul edip kendileri de İslâmîleşmeye başlamışlardır (Erdem 2001; 25-Şucaizend 1388: 40). Gazan Han'ın Müslüman olmasında tarikat ehli Türk sofilerinin büyük etkisi olmuştur (Uyar 2012: 275).

İlhanlı hükümdarları, İslamiyet'i kabul ettikten sonra farklı mezheplere girmiş ve farklı tarikatlara mensup olmuşlardır (Şahin 2016: 11-122). Gazan Han, önce Şii-Caferi mezhebini seçmişse daha sonra Sünni olduğunu beyan etmiştir (Şucaizend 1388: 40-Özgüdenli, 2009). Muhammed Olcaytu Han, bu hususta rengini göstermede tereddüt etmiştir. Spuler, İlhanlı hükümdarlarının mezhep seçimlerinde siyasi maksadın tesir ettiğini, dini münasebetlerde müphem davrandıklarını, Sünni iktidarın Şii coğrafyada oluşmamasına dikkat ettiklerini, Şii insanları Rafizi olarak gören Sünni ulemayı iktidardan uzak tuttuklarını kaydetmiştir (Şucaizend 1388: 41).

İran'da kurulan hanedanlıklardan Sünni olanlar meşruiyetlerini Abbasi halifesine tasdik ettirmişlerdir. Saffari, Samani ve Tahiriler, kuruluşlarının meşruiyetini aynı şekilde halifeye tasdik ettirmişlerdir (Şucaizend 1388: 42). Büveyhiler, meşruiyetlerini Sasanilerin meşhur komutanı Behram Gur'a dayandırmışlardır. Bağdat'ı ele geçiren Büveyhiler, tıpkı Abbasi halifeliği gibi kendi maslahatlarınca sultanlara "*Emirü'l-ümera*" unvanı vererek bu uygulamayı devam ettirmişlerdir (Şucaizend 1388: 43).

Safeviler, bir devlet olarak tarih sahnesine çıkmadan önce siyasi zemin oluşturma sürecinde başarılı bir şekilde hareket ederek Erdebil Tarikatı ve buraya bağlı tasavvuf merkezlerini kendi gayelerine hazır hale getirmişlerdir. Kur'an hükümleri ve sünnetin dışında oluşturulan ve halkın İslâm'ı olarak bilinen dini unsurların halk tarafından benimsenmesinden sonra imamet ve velayet akidesini kendi tarikatlarının içerisine aldırıp Şia'daki bu mefhumu siyasi hedeflerine dâhil ettirmişlerdir. İmamet ve velayet vasıflarının Safevi liderlerine tahsis edilmesi, tekke ve tasavvuf ehli olan müritlerin bağlılığını kolaylaştırmıştır. Başlangıçta Sünni olan tarikat, Şii-Caferi mezhebinin akidesine aykırı olarak yükletilen imamet ile birlikte Şii halkın üzerinden siyasi hedefine doğru gitmeye başlamıştır (Kanadi 1385: 114).

Safeviler, meşruiyetlerini tarikat, şeriat ve saltanat üzerine bina ederken, tasavvuf ve Şiilikten istifade etmişlerdir. Esasta İran halkı üzerine egemen olmak olan siyasi yapılarını, şahlık ve Şii saltanatı temeline dayandırmışlardır. Kendilerinden önce gelen idari ve coğrafi zemin ile alakalı hedefleri kısıtlamışlardır. Yerleşen nizam ile vezirlik makamını da ortadan kaldırmışlardır (Kanadi 1385: 114).

Safevi Tarikatı'nın Siyasallaşma Süreci

Şeyh Zahid Gilani'nin halifelerinden biri olan Safiyüddin Erdebili (1252-1334), İlhanlılar döneminde Erdebil'de kendi tarikatını kurmuştur. Şeyh Zahid Gilani'nin torunlarından Şeyh Hüseyin'in yazmış olduğu "*Silsiletü'n-neseb*" isimli eserde, nesebi ile alakalı uzun bir şecere verilmiş ve soyu Hz. Ali (r.a)'ye kadar götürülmüştür (Haydari 1389: 65). İbn-i Bezaz'ın yazdığı "*Safvetü's-safa*" isimli eserde ise Hz. Peygamber (s.a.v)'in her yüz yılda bir müridin "*ihya-yı din*" için geleceği rivayet edilen hadisinde belirtilen kişi olduğu iddia edilmiştir (İbn-i Bezaz 1376: 55-60). Bu eserde, şeyhin rüyasında taç ve kılıç gördüğü, bunların doğu ve batıyı aydınlattığı rivayet edilmiştir (İbn-i Bezaz 1376: 61-68). Ayrıca Şeyh Zahid'in kendi kızını Safiyüddin'e verdikten sonra saltanat tacını da başına koyduğu söylenerek devlet sahibi olacağı ima edilmiştir (Şamlu 1371: 26-29). Şeyhin mensup olduğu tarikat, o dönemdeki siyasi ve içtimai durumun etkisiyle Türkmenler ve Moğollar arasında yayılmış, Moğolların itikadi sıkıntıları ve hurafelere inanmaya meyilli olmalarıyla kısa sürede tarikatın nüfuzu genişlemiştir. Böylece idarecilerin halk üzerindeki nüfuzları artarken, tarikatın da siyasi olaylara müdahil olmasının yolu açılmıştır (Kanadi 1385: 120).

İbn-i Bezaz'a göre Şeyh Safiyüddin Erdebili, tarikat ile şeriat arasındaki bağı sağlam tutmuştur (İbn-i Bezaz 1376: 436). Ancak Moğolların bölgeyi istilasıyla birlikte tarikat ve şeriatın konumu da değişmiş, şeyhin bunu ne derecede önemseydiği ve öncelik verdiği önemli bir soru olarak karşımıza çıkmaktadır. Şeyh Zahid Gilani'nin kerametlerine sıkıca inanan Azerbaycan yöresi müritlerinin İlhanlılar ile birlikte Muhammed Hüdabende döneminde yoğun olarak Şiiiler üzerinde etkili oldukları görülmektedir (Zerrinkub 1378: 642). Şeyh Safiyüddin, hal-ı hayatında Şii-Caferi mezhebi ile alakalı herhangi bir şey söylememiştir. Ancak kendisinden sonra gelenlerin Şam ve Anadolu etkisiyle bu yöne kaydıkları tahmin edilmektedir (Tabatabayi 1367: 62). İbn-i Bezaz, Şeyh Zahid'in cenazesinin on iki imam inancına göre gusledilerek yıkandığını ve şeyhin vasiyetinin de bu yönde olduğunu söylemekle maksadını ortaya koymaktadır (Handemir 1370: 42). Eğer eserdeki bilgilerin Şiiilik düşüncesiyle yazıldığını düşünürsek, bir önceki bilgiler ile tezatlık teşkil ettiği ve bu şekilde "*Halkın İslâmı*" benimsendiği ortaya çıktığı görülmektedir. O halde İbn-i Bezaz, Safvetü's-safa isimli eseri ile tarikatı Şiiiliğe doğru kaydırmaya gayret etmiştir (İbn-i Bezaz 1376: 1232). Eğer şeyhin Şiiiliğini takiye nev'inden yapmışsa tamamıyla siyasi yöne çekmeyi amaçlamıştır. Neticede o günün ortamında şeyhin haricinde Şii düşüncelerle yapılmış ve tarikatın takviyesi sağlanarak siyasallaşmasının zemini oluşturulmuştur (Kanadi 1385: 121).

Şeyh Zahid Gilani'den sonra Safiyüddin Erdebili'nin İranlıların zihninde bir sembol haline gelmesinde ve tarikatın siyasallaşmasında oluşturulan zemin, bundan sonraki siyasi faaliyetlere yardımcı olmuştur. Çünkü hayatında tarikatı siyasal bir zemine çekmeye çalışmayan ve müritlerine de böyle bir şeyi söylemeyen Safiyüddin Erdebili, Safvetü's-safa'da anlatılanlar ile siyasi bir zemine doğru götürülmüştür (Kanadi 1385: 122). Nitekim Safiyüddin Erdebili'den sonra tarikatın başına geçen oğlu Şeyh Sadrüddin, "*Halkın İslâmi*" düşüncesini muhafazaya çalışmıştır. O, babası gibi tarikatın sofiyane ve akaidi esasları üzerine taassubi davranmamıştır. Şafi olmasını tenkit edenler de olmuştur (Nevayi 1370: 143). Ancak Sadrüddin ile birlikte seyitlik meselesinin ortaya çıktığı görülmektedir (Lapidus, 1376: 384). Sadrüddin'in uzun süren tarikat liderliği döneminde tarikata izafeten ismini alacak olan Safevi Devleti'nin temellerinin zemini oluşmuş, bu dönemdeki siyasi ortam da siyasallaşmaya yardımcı olmuştur. Çünkü İlhanlılar bu dönemde güçlerini kaybetmeye başlamışlardır. Moğol ümerası soyundan Emir Çoban'ın kurduğu Çobanoğulları ile Celayirliler arasındaki rekabetten istifade eden Karakoyunlu Türkmenleri, Van Gölü civarında etkili olmaya başlamışlardı(r) (Kanadi 1385: 122). Ayrıca Timur'un askerleri arasındaki Türkmenler de Şeyh Sadrüddin'e destek olmaktadır. Bu sırada ortamı kendi lehinde gören Sadrüddin, Safevileri takviye amacıyla Gilan taraflarına gitmiştir. Erdebil'deki babasının mezarının üzerine türbe yaptırması ve burada tarikat mallarını üzerine geçirmesi, müritlerin kendisine bağlılığını arttırdığı gibi tarikata katılımı da kolaylaştırmıştır. Sayıları gün geçtikçe artan tarikat müritleri, en sıkıntılı zamanlarda buradan beslenmiş ve kendilerini emniyette hissetmişlerdir (Tehrani 1356: 470; Kanadi 1385: 122).

Şeyh Sadrüddin'den sonra Erdebil Tekkesi'nin başına geçen Hoca Ali, artık "*sultan*" ve "*hükümdar*" lakaplarını kullanmaya başlamıştır. Bu dönemde tarikata dâhil olan göçebe Kızılbaş Türkmen fedailer, düzenli asker olmaya başlamışlardır (Eşşeybi 1387: 377). Bunların siyasallaşmaya büyük katkıları olmuştur. Hoca Ali, siyasi hedefler için Sünni olan tarikatın Şiiliğe tebdili sürecini tamamlattır (Chambridge 1377: 523). Lockhart, Hoca Ali'nin bu dönemde siyah elbise giyerek "*Kerbela Faciası*" ve katliamını hatırlatmaya çalıştığı ve bu şekilde Şiiiler arasında itibar görmeye başladığını, ecdadı olan Safiyüddin Erdebili'nin de Şii imamlar silsilesinden geldiğini kabul ettirmek için uğraştığını kaydetmiştir (Lockhart 1368: 23). Hoca Ali ile Timur arasında Erdebil'de geçen görüşmede, Timur'un tarikata meyilli olduğu ve Anadolu'dan esir aldığı 10.000 kişiyi buraya vakfettiği bilinmektedir. Vergiden muaf tutulan ve sürekli aynı yardım gönderilen tarikat,

Anadolu'dan getirilen esirlerin sığınağı olmuş ve bunlardan yeni askeri müritler çıkmıştır (Kanadi 1385: 123).

Erdebil Tarikatı'nın artık Safevi Tarikatı'na dönüştüğü bir dönemde tekkenin başına geçen Şeyh İbrahim, Dâîlerin de yardımıyla Şii siyasi teşekküle doğru gitmiştir. Şah tabiri bu dönemde kullanılmıştır. Timur'dan sonra gelen Şahruh zamanında Hurufilerin terörü ve Azerbaycan'daki Şii Türkmen olan Karakoyunluların tarikatın faaliyetlerine izin vermeleri, siyasallaşma sürecini sonuna doğru götürmüştür. Tarikatın başına geçen Şeyh Cüneyd zamanında artık askeri unsurlar da kullanılmaya başlanmıştır. Şeyh Cüneyd, şeyh-mürşid ilişkisi içerisinde vaaz vermeyi bırakmış, amcasının tarikatın başına geçmesine zorluk çıkartmış ve bu yüzden Karakoyunlu Cihanşah'dan ihtar almıştır. Bütün bunlar artık tarikatın değiştiğini göstermiş, bu süreç içerisinde Azerbaycan, Suriye ve Anadolu'daki zemin de kendisine yardımcı olmuştur. Safevi şeyhi, Safevi şahlığına doğru giderken uygun şartların oluşmasını beklemiştir (Kanadi 1385: 123-124).

Şeyh Cüneyd'in Uzun Hasan'ın kız kardeşi Hatice Begüm ile siyasi evliliği ve neticede ikisinin daha sonra rakip haline gelmesinde önemli olan Gürcistan seferi sırasında Cüneyd'in öldürülmesi, Safevi gücünü bir müddet azaltmıştır. Ancak Şeyh Cüneyd'in yerine tarikatın başına geçen Şeyh Haydar'ın Uzun Hasan tarafından Safevilerin meşru şeyhi sayılması ve Akkoyunlu hükümdarının kızıyla evlenmesi tekrar güçlenmeyi sağlamıştır. Şeyh Haydar, Şii mezhebinin namaz, oruç gibi farz olan ibadetlerini kabul etmeyip ifrata kaçan Kızılbaş Türkmenlerinden yardım aldıktan sonra on iki dilimli başlık takmaya başlamıştır. Kızılbaşların yardımıyla Karakoyunlu hükümdarı Cihanşah'ı yendikten sonra siyasi rekabetlere girmiştir (Kanadi 1385: 124). Kızılbaşların ifrata kaçan inancı ve savaşçılığı, Şeyh Haydar'ın askeri faaliyetlerine yardımcı olmuştur. Şeyh Haydar'dan sonra tarikatın başına geçen Sultan Ali, Safevilerin üçüncü mürşidi Rüstem Bey sayesinde güçlenmiş, ondan sonra gelen İsmail ise devleti kurmuştur (Kanadi 1385: 125).

Safevilerin Meşruiyeti Meselesi

Abbasi halifeliği her ne kadar Moğolların Bağdat'ı istilasıyla etkisini kaybetmişse de daha önce başlayan süreçteki zayıflamanın etkili olduğu görülmektedir. Önceki zayıflamanın yeni sebepler ile birleşmesinden sonra meydana gelen durumun birlikte incelenmesi faydalı olacaktır. İbn-i Bezaz, yazdığı Safvetü's-safa isimli eserde, Erdebil Tarikatı'nın siyasi zeminine meşruiyet bulmaya çalışırken, bu meseleyi de ele almış ve Sünni Abbasi halifeliğinin İran coğrafyasında etkisinin

kalmadığını iddia etmiştir (Durant 1371: 78; Kanadi 1385: 114). Moğol istilası ile birlikte Abbasi halifeliği icra yetkisini ve mevkiini kaybettikten sonra Müslüman idarecilerin meşruyetlerini tasdik ettirme meselesi ortaya çıkmıştır. Sünni İslâm âleminin bu boşluğu, yani iktidarın meşruyet ve makbuliyet meselesi önemli hale gelmiştir (Barthold 1377: 43; Rızaiyan 1378: 37). Moğolların zulümde sınır tanımamaları, halkın arasında gökten incek olan Emirü'l-mü'minin ile birlikte kıyametin kopacağı konuşulmaya başlanmıştır (Kanadi 1385: 114).

İran'da Moğol istilasıyla birlikte nüfuzunu ve varlığını yitiren Abbasi halifeliğinin yerine "*Padişah-ı İslâm*" ıstılahı teorik olarak Hoca Nasırüddin Tusi ve ondan önce Atamelik Cüveyni tarafından konuşulmaya başlanmıştır. Moğol istilasından Safevi Devleti'nin kuruluşuna kadar geçen süreçte, Moğol idarecilerinin İran üzerinde meşru olmayan bir idare tesis ettikleri kaydedilmiştir. Abbasi halifeliğinin çöküşünden sonra Şiiilerin iki cihetten, tarihi zemin ve asli sebepler üzerinde yoğunlaştıkları görülmektedir. Diğer taraftan Şiiiliğin asli meselelerinin toplumun ihtiyaçlarına binaen ortaya çıkmasını ve öğrenilmesini beklemişlerdir. Siyasi ve içtimai faaliyetlerin askeri faaliyetlerden sonra gelmesini bekleyerek toplumun hareketlenmesini istemişlerdir (Mazzaovi 1388: 20).

İlhanlı döneminde (1256-1353) İran halkının bir kısmı Sünni tarikatsofiliğinden Şii sofiliğine geçmiştir (Tahiri 1380: 157). Şiiiliğin yayılmasıyla birlikte sofi tarikatlarının da siyasileşmesi, Safevi Devleti'nin kuruluşunu sağlamıştır (Smith 1361: 56-57). Şii fikirlerin yaygınlaşması, Taberistan'da Maraşiler Devleti'ni ortaya çıkartmıştır (Kanadi 1385: 115). Halkın itikadındaki atmosfer ve Şii hareketlerin ortaya çıkması, Şii imamete doğru kayarak ifrata kaçan fırkaların çoğalmasını sağlamıştır. Mezhebi olarak Sünnilik ve Şiiilik, siyasi iktidarlar için mihver görevi görerek idareye gelenlerin dayandıkları ve taraftarlarının çokluğu ile daha çok himaye gördükleri bir alan olmaya başlamıştır (Roimer 1385: 188).

Moğol istilasıyla ortaya çıkan iktisadi ve içtimai bunalımlar sofi tarikatlara teveccühü arttırdıkça bu tarikatların siyasallaşması da o derece hızlanmaya başlamıştır. Bu siyasallaşma süreci Şia'da da aynı şekilde kendisini göstermiştir. İran'da tasavvufun yeni şekiller alarak revaç bulması, Selçuklu Devleti'nin sonlarından itibaren atabeyler ve hanedanlıklar döneminden sonra başlayan Moğol istilasının getirmiş olduğu içtimai ve iktisadi bunalım, Şii tasavvufa rağbeti arttırmıştır. Sünni Abbasi halifeliğinin de bu istila ile nüfuzunu kaybetmesi buna yardımcı olmuştur. Tekkelerin bu iç kargaşa sırasında emniyet için birer sığınak olmaları, halkın yiyecek ihtiyaçlarını buradan karşılamaları, buralara olan rağbeti

arttırdığı gibi müritlerin kendi aralarında ve tekke etrafında kenetlenmelerini de sağlamıştır. Mutasavvıflar, gelenlerin ihtiyaçlarını karşıladıkça müritlerin sayısı da o derece artmıştır. İstila ile gelen içtimai ve iktisadi karışıklık döneminde musibete uğrayan halk, tasavvuf tekkelerini sığınak noktası olarak görmeye başlamıştır (Kanadi 1385: 116). Savaşın ortasında kendi varlıklarını tehlikede gören insanlar, daha sakin olan kırsal kesimdeki tekkeleri rahat ve huzur verici bir yer olarak kabul etmişlerdir. Moğolları itikadi açıdan sorunlu gördükleri için onları kabul etmeyen insanlar, mutasavvıfların yanında kendilerini maddi ve manevi olarak daha huzurlu bulmuşlardır. Bu yüzden tekkenin emniyeti ve şeyhe bağlılığın ölçüsü önemli hale gelmiştir (Beyani 1379: 653). Bu dönemde adeta taçsız birer hükümdar olan mutasavvıflar, tekkenin evkafını ve civar hükümdarların gönderdikleri yardımları insanlara harcamışlardır (Parsadost, 1375: 106). Tekke şeyhlerinin bu vaziyeti, daha öncesine göre önemli hale gelmiş, eskiden tekkelerde Allah (c.c)'ın dostları ve evliyalrı olan bu şahıslar, yeni bir güç olarak ortaya çıkmışlardır. Halkın gözünde manevi meşruiyetin makamı haline gelip kudret, nüfuz ve itibar kazanmışlardır. Halk nezdinde keramet sahibi de olan şeyhler, taassuba varan bir bağlanmaya ve günahıtan arındıran bir makam olarak görülmeye sebep olmuşlardır. Halka ve etraflarındaki müritlere söyledikleri sözler, birer kanun gibi görülmeye başlanmıştır (Parsadost 1375: 107). Halkın nazarında makamları artan tarikatlar, müritlerinin çokluğu sayesinde idarecilerin meşruiyetlerini tasdik ettirdikleri bir makam haline gelmişlerdir. (Lambton 1372: 351).

Moğol istilasının getirmiş olduğu karışıklık ve zulüm döneminde sofi tarikatlara hizmet ve teveccüh eden İran halkı, bu şekilde birliğini muhafaza etmeye çalışmıştır. Diğer taraftan sofi öğretilere yönelme ve Şii talimlere rağbet etme, tasavvuf tarihinde önemli bir yer tutmuştur (Kanadi 1385: 117). Bundan sonra tasavvufi tarikatların siyasallaşması süreci başlamış, hilafetin Moğol tahakkümüne girmesiyle ortaya çıkan boşluğu değerlendiren sofi tarikatlar, velayet meselesini masum insanlar şeklinde işlemiş, tasavvuf ve Şiilik yakınlaşmaya başlamıştır. Şiilik, Sünniliğe göre sofiyane görüşlerin kolaylaştırıcı kısmını halkın nezdinde daha çok benimsemeye başlamıştır. Böylece siyasi, içtimai ve mezhebi alanda kendisine has bir zemin oluşturmuştur. Siyasi alanda önemli hale gelen tasavvuf, Şiilikte destek bularak Sünni iktidarların yerine Şii devlete doğru gitmeye başlamıştır (Anuş 1382: 217).

Tasavvufun siyasi zemin bulmasında müessir olan tarikat ve şeriat mücadelesi, İmam Gazali'nin şahsında kendisini hissettirmiş, Sofi-fakih çekişmesi iyice gün yüzüne çıkmıştır. Sünni fakihler ile Şii tasavvufçular arasında velayet, ismet ve

mehdiyyet üzerine yeni söylemler ortaya çıkmıştır. Sünni grup, siyasi güce dayanarak kendilerine yakın iktidarların olmasını isterken, Şii sofiler ise siyasi alanlara göz dikerek iktidara talip olmuşlardır (Kaşefi Zebzevari 1350: 48). Maraşilerin devlet kurmalarında Şii sofilerin nüfuzları olmuştur (Kanadi 1385: 118).

İran'da sofi tarikatların sahip oldukları görüşler, coğrafi bölgelere göre farklılık göstermiştir. Siyasi ve mezhebi değişikliklerin görüldüğü havzaları iki grupta toplamak mümkündür. Doğu ve batı olarak iki gruba ayrılan tasavvuf, siyasi hükümlerle karşı iki türlü hareket etmişlerdir. Batıdakiler, Hurufiler gibi zemin oluşturmakla Şii ve sofi hareketini hazırlamışlardır. Bu şekilde siyasi gücünü tesis ederek Safevilerin mürşid-şah ilişkisi içerisinde devlet olarak ortaya çıkışını sağlamıştır. Doğu grubu ise Horasan bölgesinde etkili olarak sofiyane bir devletin ortaya çıkışını engellemiştir. Aslında kendisinde bir mecal de görememiştir. Diğer önemli bir husus ise "*Halkın İslâmı*" veyahut "*İslâm-ı amme*" nin İran'ın batısında ve Anadolu'da zemin bulmasıdır. Bu düşünce daha çok Şii düşünce ile ilgili olmuştur. Ancak burada siyasi felsefenin sofilikğin neresinde yer aldığını, tasavvufi gruplardan hangilerinin içtimai ve siyasi tarzlara sahip olduklarını ve kendi emellerine ulaşmak için hangi hedefleri faydalı gördüklerini sorgulamak gerekir. Hiç şüphesiz velayet düşüncesi Şia'da mevcuttur. Sofilik nezdinde velayet makamının ehemmiyeti değişiklik göstermektedir. Bazı gruplar bu makamı nübüvvetten daha üstün görmektedir. Nebi'nin vahiy ilmine, velinin ise sır ilmine sahip olduğunu söylemişlerdir. Sofiler, nebi ile veli arasındaki farkın Hz. Musa (a.s) ile Hızır (a.s) arasındaki fark gibi olduğunu iddia etmişlerdir. Sofilere göre Hızır veli, Hz. Musa ise nebidir. Hızır, ledüni ilimlere sahip olup Hz. Musa bundan istifade etmiştir. Sofiler, Cenab-ı Allah (c.c)'in enbiyayı davet için halka gönderdiğini, evliyayı davete memur etmediğini iddia etmişlerdir. Onlara göre velayet ve nübüvvet iki sıfat olup peygamber ve veliler bu iki sıfatta denktirler (Zerrinkub 1382: 91). Sofi velayeti bu şekilde yüksek bir yere bağlama, Şiiilikteki mehdi felsefesini ve kendisine has siyasi felsefeyi ortaya çıkarmış ve halkı zamanın gasıb sayılan idarelerine karşı isyana doğru götürmüştür. Safevilerin devlet olarak ortaya çıkmasında bu düşüncenin etkili olduğu, şahın mürşit olarak görüldüğü ortaya çıkmıştır (Kanadi 1385: 119).

Moğol istilası öncesinde ve sonrasında İran'daki hanedanların meşruyeti meselesi, sadece idareye sahip olmaya takaddüm eden bir mesele değil, idareye hâkim olduktan sonra diğer taht iddiacıları üzerinde hâkim olmayı gerektiren bir meseledir (Şucaizend 1388: 44). Çünkü meşru idareye karşı çıkacak olanlar bağı

durumuna düşerek gayr-ı meşru sayılacaklardı. Bu cihetle, geçmişte bu devletlerin galebe etmeleri için din ve sultanların nesebinden gelme, meşruiyetlerinin yegâne kaynağı idi. Bu ikisi aracılığıyla hanedanlıklarının devamını sağlamış ve galebe etmişlerdir. Bu yüzden siyasi iktidarın zayıflaması ve askeri heybetin azalması durumunda dini ve atalarına olan intisaptan kaynaklanan meşruiyet de tamamen zail olabiliyordu (Şucaizend 1388: 45).

Moğol işgali öncesinde ve sonrasında kurulan devlet ve hanedanlıklarda kılıç zoruyla iktidara gelenler, meşruiyetlerini kılıca dayandırdıkları için diğer ikisinin, yani din ve sultanın nesebinden olmayı gerekli kılmamıştır. Safarilerin hükümdarı Yakub Leys Safari'yi Nişabur büyükleri “*Emirü'l-müminin*” olarak meşruiyetlerini sorduklarında, keskin kılıcını çekerek meşruiyetini kılıçtan aldığını söylemiştir. Ancak kılıç zoruyla idareyi ele geçirenler daha sonra halk üzerindeki meşruiyetlerini diğerleriyle takviye etmek zorunda kalmışlardır. Tahtta hak dava edenlerin bazıları kılıç haricindeki meşruiyetler yoluyla idareyi ele geçirme girişimleri mukabilinde, sultanlar kılıçlarını çekerek onların hâkimiyette hakları olmadığını göstermişlerdir (Şucaizend 1388: 45).

Kılıç zoruyla idareye geçmeyi hak etme sadece ehl-i kılıç ve ümeranın isyan yoluyla elde ettiği bir şey değildi. Halifeden meşruiyetini almış taht iddiacılarının da ortaya çıkıp taht için mücadele ettikleri görülmektedir. Hanedanlıklar arasında siyasi ve askeri çekişmelerde mücadele neticelenip tahta oturuluncaya kadar halifeye meşruiyet için başvurulmamıştır. Mücadele neticelendikten sonra halifeden meşruiyet alametleri için başvurulmuştur (Şucaizend 1388: 45).

Moğol istilasının Abbasi halifeliği sona erdirmesinden sonra etkin hale gelen ulema ve tarikat ehli, siyasi iktidara meşruiyet kazandırmak, beldelerde dini tebliğ faaliyetlerinde bulunmak ve kendilerine tevdi edilen idari mansıpların gereğini yapmak işleriyle iştigal etmişlerdir. İlhanlı dönemindeki kadılar, ulema sınıfından özel ayrıcalıklara sahip olmakla birlikte nüfuzları azalmıştır. İlhanlıların ikinci dönemi diyebileceğimiz ve idarecilerin İslâm'ı din olarak seçtikleri dönemde, ulemanın idari ve hukuki alanlarda etkili oldukları, Safevi döneminde ise tarikat ehlinde ulemanın en üst seviyeye ulaştığı görülmektedir (Lambton 1359: 47-48). Safeviler, uzun siyasi hâkimiyetlerinde dinî ve siyasi işleri uhdelere almışlardır. Safevi şahları, meşruiyetlerini iki kaynak ile beslemişlerdir. Birincisi, Safevi Tarikatı'nın dinî karizmatik bir hal alması ve kayıp imamın varisleri olarak saltanata geldiklerini söylemeleridir. İkincisi ise dini unsurlar ile takviye edilen ve mübarek sayılan şahlarının hakk-ı ilâhi olarak meşruiyetlerini göstermişlerdir. Şah

İsmail, böyle bir usul ile tahta oturduktan sonra devletin resmi mezhebinin Şia olduğunu ilan etmiştir (Mir Ahmedi 1369: 53). Ancak devlet kademelerinde ulema ve tarikat ehlinin istihdam edilmesi iki önemli sıkıntıyı da beraberinde getirmiştir. Bu sıkıntıların başında, Safevilerin kendilerini mahdud hale getirmiş olması gelmektedir. Bir diğer sorun ise kendi idari güçlerini zamanla sofilerin eline vermiş olmalarıdır. Tarikatın liderlerinin Hz. Peygamber (s.a.v) soyuna dayandırılması da ayrı bir idari sorun olarak, saray idaresinin sadece kendilerine münhasır kalmamasına sebep olmuştur (Şucaizend 1388: 46).

Safevilerin kendi meşruyetlerini tahkim ettirmek, içerde ve dışardaki Sünnilerle mücadele etmek için dayandıkları Şii tarikat ehli, nüfuzlarının artmasıyla bağımsız bir grup haline gelmişlerdir. Halkı etkileme güçleriyle idaredeki nüfuzlarını devam ettirmişlerdir. Devlet idaresindeki mansıplar yeterli olmayınca arttırılma yoluna gidilmiş, mansıp ve görev çeşidi artan tarikat ehli, devlet çarkını elinde tutmuştur (Şucaizend 1388: 46). Timur döneminin sonlarında ulema ve din ehli için kullanılan “*sadr*” unvanı, Safevi döneminde yaygın olarak kullanılmıştır. Dini olarak kullanılan bu unvan sayesinde halk ile tarikat arasındaki ilişkilerde kolaylık sağlanmıştır (Mir Ahmedi 1369: 62-64). Safevilerde tarikat ve ilim ehlinin saraya nüfuzu ve siyasete etkilerini üç döneme ayırmak mümkündür. Birinci dönem, dini bir idare tesis ederek sofi rüesa ve Kızılbaşlar üzerinde manevi etkisi olan Şah İsmail dönemidir. İkinci dönem, Şah I. Tahmasb ve Şah I. Abbas'ın ilk yıllarından ruhanilerin ziyadesiyle itibar gördüğü ve mezhebi mekânların bayındır hale geldiği dönemdir. Üçüncü olarak da Şah I. Abbas'ın saltanatının ortalarından, tarikat ve ilim ehlinin nüfuzunun azaldığı Şah Sultan Hüseyin döneminin sonuna kadar olan dönemdir. Şah Sultan Hüseyin döneminde nüfuz azalmışsa da itibar devam etmiştir (Şucaizend 1388: 47). Safevi Devleti, Afgan istilasıyla yıkılmaya doğru gittiği sırada tarikat ehlinin gücü ve nüfuzu devam etmiş, istilanın getirmiş olduğu buhran sırasında halka yardım ederek itibar kazanmışlardır (Şucaizend 1388: 47).

Sonuç

İran'da Şeyh Safiyüddin Erdebili tarafından Sünni ve sofi bir tarikat olarak ortaya çıkan Erdebil tarikatı, zamanın siyasi ve askeri şartlarının da yardımıyla şeyhlikten şahlığa doğru bir değişim geçirmiş ve Safevi Devleti ortaya çıkmıştır. Bu değişim, İran tarihinde önemli bir yer işgal etmiştir. Tarikatı bir sığınma ve geçinme yeri olarak gören sofi müritler, başlangıçtaki kültürel, dini ve fikri yapının zamanla siyasi teşekküle doğru gideceğini kestirememişlerdir. O dönemin içtimai ve iktisadi şartlarının zorluğundan sofilerin ve halkın sığınağı olan Erdebil tekkesi, kendisine

gönderilen aynı yardımları bu insanlara sunarak iktidar için zemin hazırlamıştır. Tarikatın liderleri zamanla imamet ve mehdi konusunu canlı tutarak müritlerin bağlılığını artırmışlardır. Mürşid-i kâmil olarak kendilerini halka ve müritlerine tanıtan şeyhler, kendilerine bağlılığı kolayca sağlamışlardır. İslâmi ibadet ve farzları yerine getirmeyerek ifrata kaçan Kızılbaş Türkmenlerin savaşçılığı, devletin kuruluşuna doğru gidilen süreçte askeri kanadını tamamlamıştır.

KAYNAKÇA

ANUŞ, Ebul Hasan Feyyaz (1382), *Ahlak ve Siyaset Der Devre-i Moğol*, Danişgâh-ı Şehid Beheşti, Danişikde-i Edebiyat ve Ulum-ı İnsani, Payanname-i Doktora, Tehran.

BARTHOLD, Vasilli Vladimirocih (1377), *Halife ve Sultan İslâm'da İktidarın Serüveni* (terc. Sirius İzzedi), Tehran.

BEYANİ, Şirin (1379), *Moğolan ve Hükümet-i İlhani Der İran*, Tehran.

Bosworth, Edmond Cliford (1349), *Silsileha-yı İslâmî*, Terc. Feridun Bedirayi, Tehran.

CHAMBRIDGE (1377), *Tarih-i İslâm* (terc. Ahmed Aram), Tehran.

ÇELİK, Züriye (2014), *Moğol İstilası ve Türkiye Selçuklu Devleti*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya.

DEMİR, Mahmut (2014), “V. V. Barthold, Halife ve Sultan İslâm'da İktidarın Serüveni,” *Mediterranean Journal of Humanities*, Sayı: IV/2, s. 383-385.

DERVİŞ TÖKELİ BİN İSMAİL (İBN-İ BEZAZ) (1376), *Safetü's-safa* (tash. Gulam Rıza Tabatabai Mecid), Tebriz.

DURANT, Will (1371), *Tarih-i Temeddün VI* (terc. Gürüh-ı Mütercimian), Tehran.

ERDEM, İlhan (2001), “Olcaytu Han'ın Ölümüne Kadar İlhanlılarda Yaşanan Siyasal ve Kültürel Gelişmeler ve Yakın Doğu'ya Etkileri,” *Tarih Araştırmaları Dergisi*. Sayı: 31, Ankara, s. 1-36

EŞŞEYBİ, Mustafa Kamil (1387), *Teşyi ve Tasavvuf* (terc. Ali Rıza Zekâveti Karagözlü), Tehran.

HANDEMİR, Emir Mahmud (1370), *İran Der Ruzigâr-ı Şah İsmail ve Şah Tahmasb Safevi* (tash. Gulamrıza Tabatabai Mecid), Tehran.

- HAYDARİ, Asgar (1389), “Mezheb-i Şeyh Safiyüddin Erdebili,” *Tarih-i Der Ayine-i Pejuheş*, Sal: 7, Şomare: 4, Zimistan, s. 73-86.
- KANADİ, Muhammed Rıza (1385), “Mebani-i Meşruyet-i Devlet-i Safevi,” *Miskeveyh*, Danişgâh-ı İslâmi Şehr-i Rey, Güruh-ı Tarih, Şomare: 3, Tabistan, s. 113-130.
- KAZIMZADE, Hüseyin (1343), *Silsiletü'n-neseb-i Safeviye*, Berlin.
- LAMBTON, Ann Katharine Swynford (1359), *Nazariyeha-yı Devlet Der İran* (terc. Cengiz Pehlevan), Tehran.
- (1372), *Tedavvüm ve Tahavvül Tarih-i Meyane-i İran* (terc. Yakub Ajend), Tehran.
- LAPİDUS, Ira Marvin (1376), *Tarih-i Cevami-i İslâmi* (terc. Mahamud Ramazanzade), Meşhed.
- LOCKHART, Laurance (1368), *İnkıraz-ı Silsile-i Safeviye ve Eyyam-ı İstila-yı Afgane Der İran* (terc. Mustafa Kuli İmad), Tehran.
- MAZZAOVİ, Michel (1388), *Peydayeş-i Devlet-i Safevi* (terc. Yakub Ajend), Tehran.
- MİR AHMEDİ, Meryem (1369), *Din ve Devlet Der Asr-ı Safevi*, Tehran.
- NERAŞHİ, Ebu Bekir Muhammed (1363), *Tarih-i Buhara* (tash. Müderris Razvi) Tehran.
- NEVAYİ, Abdülhüseyin (1370), *İran ve Cihan Ez Moğol ta Kacariye*, Tehran.
- ÖZGÜDENLİ, Osman Gazi (2009), *Moğol İran'ında Gelenek ve Değişim: Gazan Han ve Reformları*, Kaknüs Yayınları, İstanbul.
- PARSADOST, Menuçehr (1375), *Şah İsmail Padişah-ı Ba Esarat-ı Dirpayi Der Tarih-i İran ve İrani*, Tehran.
- RAZİ, Hüseyin (1374), “Meşruyet, Din ve Nasyonalizm Der Havermeyâne” (terc. Said Hacariyan), *Mahnâme-i Ferheng ve Tevsia*, Şomare: 18, Hordad ve Tir.
- RIZAYAN, Ali (1378), “Halife ve Sultan,” *Kitab-ı Mah Tarih ve Coğrafya*. Şomare: 26, Azer, s. 37-38.

- ROİMER, Hans Robert (1385), *İran Der Rah-ı Asr-ı Cedid* (terc. Azer Ahenci),
Tehran.
- SEBZEVARİ, Mevlana Hüseyin Vaiz Kaşefi (1350), *Fütühatname-i Sultani* (tash.
Muhammed Cafer Mahcub), Tehran.
- SMİTH, John (1361), *Huruc ve Uruc-ı Serabdarı* (terc. Yakub Ajend), Tehran.
- SPULER, Bertold (1377), *Halife ve Sultan* (terc. Sirius İzzedi), Tehran.
- SPULER, Bertold (2011), *İran Moğolları* (terc. Cemal Köprülü), Ankara.
- ŞAHİN, Hanifi (20016), “İlhanlıların Sosyo-Politik İlişkilerinde Dinî-Mezhebi
Kabullerin Rolü,” *İlahiyat Tetkikleri Dergisi*, Sayı: 45, Erzurum, s. 109-
138.
- ŞAMLU, Veli Kuli bin Davud Kuli (1371), *Kasasü'l-hakani* (tash. Seyyid Hasan
Saadet Nasiri), Tehran.
- ŞUCAİZEND, Ali Rıza (1388), “Silsileha-yı İslâmî Der İran ve Mesele-i
Meşruiyet,” *Fasılname-i Hükümet-i İslâmî İtlaât-ı Siyasi ve İktisadi*, Sal: 1,
Şomare: 2, s. 168-206.
- TABATABAİ, Muhammed Cevad (1373), *Zeval-ı Endişe-i Siyasi Der İran*,
Tehran.
- TABATABAİ, Muhit (1367), *Tetevvur-ı Hükümet Der İran Bade Ez İslâm*, Tehran.
- TAHİRİ, Ebul Kasım (1380), *Tarih-i Siyasi ve İçtimai-i İran Ez Mireg-i Timur ta
Mireg-i Şah Abbas*, Tehran.
- TEHRANİ, Ebu Bekr (1356), *Tarih-i Diyarbekriye* (tash. N. Lugal-F. Sümer),
Tehran.
- TURAL, Murat (2017), “Hülagu'nun Bağdat'ı İstilası (1258) ve Tahribe Teşvik
Meselesi,” *Tarih Okulu Dergisi*, Yıl: 10, Sayı: 30, Haziran 2017, s. 21-50
- UYAR, Mustafa (2012), “İlhanlı Hükümdarlarının İslam'a Girmesinde Rol Alan
Türk Sofileri: İlhan Teküder ve Gazan Han,” *Bellekten*, Cilt: CLXXVI,
Nisan.
- ZERRİNKUB, Abdülhüseyin (1382), *İrşeş-i Miras-ı Sofiye*, Tehran.
- (1378), *Ruzigâran*, Tehran.

Yılmaz Karadeniz - Erdebil Tarikatı'ndan Safevi Devleti'ne Siyasallaşma Süreci ve
Meşruyet Meselesi